

ACTA MUSEI POROLISSENSIS, XVIII, Muzeul de Istorie și Artă Zalău (Colegiul de redacție: Nicolae Gudea – redactor responsabil, Cornel Grad – secretar de redacție, Ioan Oros, Alexandru V. Matei – membri), Zalău, 1994, 612 p.

Prezentul tom, al 18-lea al acestui anuar, atestă din nou intensă activitate științifică care se desfășoară în zonă. Aceasta se observă și din numărul mare de volume la care a ajuns seria, fapt ce arată o anumită ritmicitate. Este de remarcat și numărul mare de pagini, pe care-l putem considera important pentru o publicație de factură științifică, date fiind condițiile economiei de tranziție. De altfel, aceste condiții și-au spus oarecum cuvântul, deși nu într-o măsură importantă, asupra condițiilor grafice în care a apărut volumul.

Revista cuprinde materiale variate, organizate în șapte secțiuni urmate de trei pagini de prescurtări bibliografice. Indiferent de perioada istorică, articolele au în vedere istoria locală în principal și pe cea a Transilvaniei în general, existând însă și excepții, cum ar fi articolul lui Gabriel Vasiliu (*Din istoricul legislației românești a numelui*), care are în vedere întreg spațiul românesc.

Secțiunea „Istorie veche și arheologie” cuprinde cinci rapoarte de săpături, două studii și două sinteze, ultimele fiind datorate lui Nicolae Gudea.

Articolele lui I. Bejinariu deschid seria articolelor din secțiune. Primul dintre ele este un studiu asupra colecției de materiale preistorice ale Școlii Generale nr. 1 din Șimleul Silvaniei, ilustrând încercarea făcută de autor de a recupera pentru muzeul zălăuan vestigiile neolitice și eneolitice, ale perioadei de tranziție spre epoca bronzului (cultura Coșofeni) și ale epocii bronzului propriu-zis (cultura Wietenberg), care este de altfel și cel mai bine reprezentată. Alături de ceramică, colecția conține unelte de lut, corn și piatră, totul fiind bine ilustrat.

Al doilea articol al lui I. Bejinariu este un raport de săpătură de la Porolissum – Măgura Moigradului. Se are în vedere doar o parte din materialul descoperit, datorită unor rațiuni de organizare a acestuia, autorul promițând însă să revină asupra subiectului. Pornind însă de la datele avute la dispoziție, I. Bejinariu poate să detecteze o sinteză culturală în zonele sălăjene, în perioada anterioară formării civilizației Tiszápolgár, deși nu a putut apela la stratigrafie deoarece locuirea dacică a distrus complexe arheologice anterioare. Concluzia raportului este atestarea locuirii neîntrerupte pe Măgura încă din neolitic. Din cele două articole menționate se remarcă necesitatea unor mai dese interpretări a datelor deținute de cercetători.

În următorul material, Horea Pop prezintă ceramica Latène D cu grafit din județul Sălaj. Descoperirile au fost făcute în urma unor investigații arheologice sistematice la Marca, Moigrad, Șimleul Silvaniei și a unor numeroase cercetări de teren. S-a observat că vestigiile de acest gen sunt situate doar în Depresiunea Șimleului, încadrându-se cronologic în perioada civilizației dacice clasice. Studiul se bazează pe săpăturile de „La Cetate” efectuate de S. Dumitrașcu și V. Lucăcel, în 1972, și de colectivul format din M. Rusu, H. Pop, I. Bejinariu, între 1992-1994, ca și pe campaniile arheologice de pe dealul Măgura, efectuate între 1958-1959 de o echipă condusă de M. Macrea și, între 1984-1993, de

o alta, coordonată de Al. V. Matei. Pe lângă o temeinică tratare a descoperirilor de ceramică cu grafit, autorul demonstrează, pe baza unor materiale puțin numeroase, existența relațiilor de schimb dintre lumea dacică și cea celtică, ca și tensiunile dintr-un moment dat care au dus la folosirea unui grafit nativ dacic în locul celui de import. Aceasta dovedește gradul ridicat al civilizației geto-dace în cadrul lumii „barbare”. Faptul este confirmat și de lista de localități cu descoperiri dacice trecută în finalul articolului. Aprecieri interesante sunt făcute și asupra așezărilor geto-dace fortificate din perioada secolului II a. Chr. – I p. Chr., dintre care unele aveau un rol preponderent militar.

Articolul lui D. Isac tratează tabla votivă găsită în castrul roman de la Gherla, în 1980, cu ocazia unei pericgheze. Monumentul este foarte bine conservat și reprezintă o divinitate feminină sincretică, identificată ca fiind Hygeia. Descoperirea este de aceeași factură cu cea de la Tibiscum, unde apare Jupiter în picioare. Astfel s-a putut deduce originea sud-dunăreană a tablei, ceea ce atestă încă o dată puternicele legături daco-moesice.

Alți patru cercetători (Cl. Lisovski, Al. I. Gudea, A. Damian și I. Pașca) s-au concentrat asupra materialului osteologic aparținând paleofaunei descoperite în clădirea vămii din cadrul complexului militar și civil Porolissum în timpul săpăturilor dintre 1986 și 1988. Autorii consideră că vama a funcționat în mod cert din a doua jumătate a secolului al II-lea și până la sfârșitul Provinciei Dacia.

Două alte interesante studii aparțin lui N. Gudea. În primul se tratează situația Daciei Porolissensis în timpul războaielor marcomanice. Autorul începe cu organizarea militară și situația geografică a provinciei, mult diferită de a celorlalte două provincii dacice (Dacia Malvensis și Dacia Apulensis). Aceasta se realizează printr-o mai bună apărare, atât naturală, cât și prin fortificații și trupe. De altfel, N. Gudea a susținut o comunicare cu acest titlu la Viena în decembrie 1993, în articolul de față ideile sale fiind expuse pe larg, prin prezentarea datelor oferite de izvoarele literare, epigrafice, arheologice și numismatice. Se itinereză fazele războaielor marcomanice și diversele ipoteze sau interpretări prezente în istoriografia română și străină. Studiind toate aceste surse, la care adaugă două noi inscripții, N. Gudea conchide, că primii ani de domnie ai împăratului Commodus au adus liniștea la granițe, prin reglementarea relațiilor cu barbarii, ca și o revigorare a vieții economice.

Al doilea studiu al său are în vedere răspândirea creștinismului în zona Porolissum în vremea Provinciei Dacia pe baza semnelor în formă de cruce de pe vasele romane și de pe obiectele de uz comun din epoca pre-constantiniană. Autorul s-a raportat la grupurile de obiecte și la numărul lor, la răspândirea și tipologia acestora, modul și locul marcării, ca și la datare. Un subcapitol special se ocupă de semnificația acestor semne. Lucrarea încearcă să susțină o anumită opinie în legătură cu semnul crucii în cadrul creștinismului timpuriu. Această ipoteză este susținută de J. F.

Dölger, J. Danielou sau cercetătorii „materialiști” ai Bibliei din grupul lui G. Ory și privește existența semnului crucii, ca un simbol adoptat de creștini încă din timpul vieții lui Christos.

Secțiunea de istorie veche mai cuprinde și un raport preliminar, însoțit de numeroase planșe, despre săpăturile arheologice și lucrările de conservare-restaurare din 1992-1993 de la Porolissum, întreprins de cercetătorii Al. V. Matei, H. Pop, I. Bajusz, D. Tamba și N. Gudea.

Ultimul articol din această primă parte, beneficiind de o importantă bibliografie, este semnat de I. Stanciu și Al. V. Matei și face câteva observații privind ceramica prefeudală din Transilvania, axându-se mai ales pe sondajele din așezarea prefeudală de la Popeni-Cuccu. Autorii se bazează pe ceramică pentru încadrarea cronologică a așezării, deoarece lipsesc alte categorii de materiale cu semnificație cronologică bine definită. Ei încearcă să schițeze o periodizare ce vizează îndelungatul proces de îmbunătățire calitativă a ceramicii, constatată prin creșterea proporției celcii lucrate la roata înecată în defavoarea celei lucrate cu mâna, ca și prin încercările de folosire a roții rapide (secolul VIII).

Articolul lui B. Dulgău despre stema și sigiliul orașului Zalău deschide secțiunea de istorie medie. După o scurtă, dar bine alcătuită introducere în problematica orașelor medievale transilvănene, autorul se ocupă de stema orașului Zalău prezentă în diversele documente ale timpului. Pentru Zalău există mai multe variante de steme, informațiile existente nepermițând lui I. Dulgău concluzii definitive, ci doar observații personale, neștiindu-se exact dacă inițiativa constituirii acestei steme aparține oficialităților locale sau celor centrale. Autorul emite o ipoteză interesantă în ceea ce privește personajul central al stemei, care nu pare să fie ca în alte cazuri un sfânt protector al orașului, ci o reprezentare alegorică a luptei antiotomane.

V. Hossu este prezent cu un interesant articol privind familia voievodală românească a Drăgoșștilor. Este considerată ca certă descendența marclui voievod Ștefan, atât din Drăgoșști, cât și din Bogdănești.

Peste 60 de pagini conține articolul lui V. Rus, care prezintă un manuscris descoperit în bibliotecă parohiei romano-catolice din Belfir (jud. Bihor). Lucrarea *Quattuor Aetates Transylvaniae* a lui Rudolph Bzenszky este un synopsis al istoriei Transilvaniei, împărțită în patru părți distincte, numite de cronicar vârste: dacică, romană, ungaro-săsească și austriaco-turcă. Deși autorul cronicii este un reprezentant al ideologiei oficiale, el recunoaște originea romană și continuitatea locuirii românești în Transilvania înainte și după venirea ungarilor.

Ultimul articol al acestei secțiuni studiază cantitativ achizițiile făcute de municipalitatea clujeană în secolul XVIII, de produse

agricole și meșteșugărești de la țărani români și este semnat de V. Lechișan.

Istoria modernă este reprezentată de I. Ciocian, care tratează viața economică și socială a preoșimii greco-catolice din vicariatul Silvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de V. Hossu, care face o scurtă prezentare a acțiunilor memorandiste din plasa Ileanda și T. Ursu, care, analizând monumente memoriale ale emigranților români din America aflate în Maramureș, ajunge la concluzia că cei plecați (aproximativ 130 000) erau defavorizați atât politic, cât și economic.

Din articolele de istorie contemporană am menționa pe cel publicat de C. Grad și D. E. Goran, care prezintă memorandumul adresat la 15 decembrie 1938 regelui Carol al II-lea de către frunțașii PNT, Iuliu Maniu și Mihai Popovici, prin care aceștia încercau să-l convingă pe suveran de necesitatea revenirii la democrație. Același C. Grad scoate la lumină noi informații documentare despre „Războiul undelor” dintre România și Ungaria între 1941 și 1944. Se amintește de posturile de radio „clandestine” anti-maghiare, dirijate de la București. Gh. Șișteșeanu publică un articol în limba franceză despre agresiune și colectivizare în Sălaj.

În volum mai sunt prezenți I. F. Nicorici, cu un articol despre așezările rurale în bazinul superior al Crasnei și Em. Trif, cu o trecere în evidență a situației administrative, culturale și a învățământului în județul Sălaj, la sfârșitul anilor '30.

Deși aflate la sfârșit, secțiunile de „Toponimie – antroponimie”, „Științele naturii” și „Carte veche, istoria culturii, personalități sălăjene”, conțin articole deosebit de interesante cu privire la fonetica (VI. Hanga) și transmiterea scrisă (I. Oros, C. Maior, O. Șerbănescu) a creațiilor limbii române. Climatul socio-cultural ardelean și presa românească din Transilvania sunt prezente în articolele lui I. și El. Muscă, M. Popa, G. Vasiliu, C. Crăciun și O. Vințel. A. Takáts iscălește un articol de științele naturii, referitor tot la județul Sălaj. Șt. Chișu și G. Vasiliu se ocupă de toponimia satelor Șoimuș, respectiv Hereclean, Badon, Bocșița, iar A. Cânda scrie un inedit articol despre fenomene meteorologice și calamități naturale menționate pe cărți vechi românești din Sălaj.

Putem conchide că și în acest tom a publicației muzeului din Sălaj există multă seriozitate, competență, asociate unui volum mare de muncă, rezultând din acestea și un prestigiu mereu întărit și, pe de altă parte, un interes crescând din partea diferitelor categorii de cercetători.

MIHAIL ALBIȘTEANU

* * *HISTORIA URBANA*, tom II, 1994/1, 108 p.

În urmă cu aproximativ doi ani era lansat la București primul număr al revistei *Historia Urbana*, apărută sub egida Comisiei de Istorie a Orașelor din România. Dacă acel prim număr reunea, cu prioritate, comunicări ale sesiunii anuale a C.I.O.R. de la Brăila (mai 1993), al doilea număr al revistei face dovada faptului că noua publicație nu este o apariție întâmplătoare, ocazională de întrunirea de la Brăila, ci își îndreptățește menirea de publicație periodică, reunind studii de specialitate în domeniul istoriei urbanismului.

Numărul prezent este împărțit în trei părți. În cea dintâi, *Geneza orașelor din spațiul românesc*, sunt reunite patru studii asupra genezei unor târguri și orașe. Pentru început, este publicată

partea a II-a a lucrării Renatei Möhlenkamp privind formarea și dezvoltarea orașelor medievale moldovenești până la sfârșitul secolului al XVI-lea (p. 5-17; prima parte a fost inclusă în volumul *Români în istoria universală*, III/1, 1988, p. 911-974).

Regretatul profesor ieșean Al. Andronic face câteva considerații asupra genezei orașului Vaslui (p. 19-22). Apărut pentru prima oară în actele de cancelarie domnească la 31 martie 1423, Vasluiul a beneficiat de condiții fizico-geografice optime spre a deveni un târg de vale. Situația sa la întretăierea unor importante căi de comunicații, precum și creșterea demografică din secolele X-XIV, reprezintă factori primordiali pentru autorul studiului în explicarea procesului genezei orașului Vaslui.

În aceeași ordine de idei, a genezei târgurilor și orașelor medievale, Mircea Rusu se referă la câteva aspecte ale acestui proces în Transilvania (p. 23-42). Coroborând informațiile din izvoarele scrise cu rezultatele cercetărilor arheologice, autorul consideră că pe teritoriul Transilvaniei au existat, în secolele X-XIII, 11 orașe (*urbis-civitis*), 13 târguri (*forum*) și 49 cetăți (*castrum*), dintre care 37 atestate documentar și 12 prin săpături arheologice. Sunt prezentate apoi procesele evolutive pe care le-au parcurs unele cetăți transilvane până a deveni orașe: Alba-Iulia, Cluj-Napoca, Turda, Dăbâca, Biharea, Oradea, Cenad.

Prima parte se încheie cu studiul profesorului Vasile Neamțu privind dezvoltarea orașului Baia în contextul relațiilor comerciale din sud-estul Europei la sfârșitul secolului XIII și prima jumătate a secolului XIV (p. 43-50). Fiind la origine un sat, Baia s-a detașat treptat de celelalte așezări rurale, devenind, pe la mijlocul secolului XIV, reședință voievodală. Descoperirile de monede și de ceramică de calitate superioară documentează interesul manifestat de negustori pentru Baia, care este racordată astfel la circuitul economic al vremii.

A doua parte este rezervată evoluției urbanistice. Primul studiu este semnat de Michel Tanase (p. 51-70), care, plecând de la teoriile lui Camillo Sitte privind formarea piețelor orașelor pe principii artistice, prin dezvoltarea lor progresivă de-a lungul timpului, propune un nou model – “piața evolutivă” –, stabilind fazele semnificative ale acestei evoluții, având drept exemplu piața orașului Mediaș.

Gh.I. Cantacuzino se oprește asupra câtorva aspecte ale dezvoltării urbane a orașului Târgoviște în prima jumătate a secolului XVII (p. 71-78). Reședință domnească, Târgoviștea a atras numeroși meșteșugari și negustori, a căror prezență a dus la ridicarea potențialului economic. Ca rezultat al acestei dezvoltări economice a fost puternicul avânt urban. Se ridică noi edificii de cult, crește numărul caselor, iar sub Matei Basarab este fortificat orașul cu un val de pământ cu palisadă și cu șanț la exterior,

având 10 bastioane și se dezvoltă noi mahalale și ulițe. Toate acestea sunt pentru autor doar câteva date privind dezvoltarea urbanistică a Târgoviștei, date ce ar putea fi îmbunătățite, mai ales prin cercetări arheologice.

A treia parte este dedicată contribuțiilor la istoria orașelor. Astfel, Gernot Nussbächer ne oferă date noi privitoare la istoria administrației orașului Brașov în secolele XIII-XVI (p. 79-90). Dacă primele colonizări germane pe teritoriul actual al orașului Brașov s-au făcut în deceniul al doilea din secolul XIII, întemeindu-se trei așezări – Corona (în jurul actualei Biserici Negre), Brașov (pe panta vestică a Dealului Cetățuia) și Bartolomeu (pe panta estică a Dealului Șprenghei) –, cea dintâi mențiune documentară despre organizarea orașenească provine din anul 1342 – pentru Corona. Tot de la mijlocul secolului XIV datează și primul sigiliu al Brașovului. Autorul prezintă apoi mai multe documente privind administrația orașului Brașov, dar și privilegiile comerciale mai importante, ce au făcut ca la sfârșitul secolului XVI Brașovul să devină cel mai mare oraș din Transilvania, precum și un important centru economic.

Maria Dogaru ne prezintă un sigiliu necunoscut al orașului Vaslui din secolul XVII (p. 91-96). Este vorba de o impresiune sfragistică pe un document datat 1 septembrie 7150 (1641). În emblema sigiliului se disting doi pești plasați pe orizontală, înotând spre dreapta și însoțiți de un astru cu mai multe raze. În exergă se poate citi: “Pecetea târgului domnului Ștefan Voievod-Vaslui”.

Volumul dedică un spațiu amplu pentru recenzii și note bibliografice, ca și pentru cronică.

Valoarea științifică indiscutabilă, tematica variată și forma grafică impun în publicistica științifică românească noua revistă apărută în Editura Academiei. Îi dorim succes și așteptăm cu interes viitoarele numere.

VASILE COTIUGĂ

ZDENKO ŽERAVICA, *Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina*, PBF, IX, 18, Editura Franz Steiner, Stuttgart, 1993, 154 p. (cu un indice al muzeelor și colecțiilor, un indice de localități); 50 planșe în afară de text.

Cel de al 18-lea volum al seriei a IX-a din prestigioasa colecție PBF, inițiată de H.Müller-Karpe și condusă astăzi de Albrecht Jockenhovel și Wolh Kubach, tratează monografic, în conformitate cu specificul scriei, topoarele, securile și dălțile din cupru, bronz și fier care apar în regiunea dalmată și în alte zone din Croația, Muntenegru, Bosnia și Herțegovina. Au fost analizate și alte obiecte, ca pandantivele în formă de topoare duble și celturile, precum și piesele care stau în legătură cu practicarea activităților metalurgice (creuzete, duze, vase pentru turnare, cepuri din lut, tipare pentru turnat, turte din metal). În total au fost analizate și catalogate 853 de obiecte (și nu 779, cum apare în *Introducere*, p. 1, sau 780, după cum rezultă din catalogul descoperirilor), care ocupă un interval cronologic vast, din eneolitic până în epoca fierului inclusiv. Marea majoritate a pieselor provine din morminte, depozite și așezări; există însă și obiecte cu circumstanțe necunoscute de descoperire. Pornind de la o analiză complexă și, pe cât posibil, exhaustivă a pieselor (tipologic, funcție, încadrare cronologică, arie de răspândire, loc de proveniență, legături culturale) Z. Žeravica a încercat, și în parte a reușit, să ofere un tablou complet – pentru zona studiată

și pentru perioada avută în vedere – a uneltelor, armelor și podabelor cercetate. Dificultatea unui asemenea demers, asumată conștient de autor a fost augmentată de imposibilitatea analizei complete a pieselor aflate în publicații greu accesibile sau în unele colecții și muzee. După un scurt studiu introductiv (p. 1-2) și istoricul cercetării (p. 2-3) autorul pune în lumină interesul manifestat încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pentru problemele și cercetarea științifică a obiectelor analizate aici.

Modalitatea de încadrare cronologică a materialului și sistemele cronologice și culturale folosite fac obiectul precizărilor cronologice (p. 3-4).

Miezul lucrării îl constituie împărțirea tipologică și catalogul descoperirilor (p. 5-126). În funcție de categoriile de obiecte s-au folosit diferite sisteme tipologice (E.F.Mayer, F.Schubert, M.Garașanin, A.Vulpe ș.a.), completate, acolo unde a fost posibil și necesar, cu noi tipuri și variante. Acest capitol al lucrării tratează complex fiecare tip reprezentat în regiunea cercetată conform următoarei scheme: 1, caracterizarea tipului; 2, catalogul descoperirilor, care cuprinde: tipul și contextul descoperirii, descrierea piesei, starea de conservare, locul de păstrare,

bibliografia esențială; 3, funcția (rolul) îndeplinită; 4, încadrarea cronologică; 5, aria de răspândire.

Materialul ilustrativ este reprezentat în principal de fotografii ale pieselor, preferându-se, însă, desenul pentru profile și secțiuni. Pe cât a fost posibil, s-au utilizat fotografiile și desenele originale.

Topoarele-ciocan din cupru (p. 5-10) sunt reprezentate în regiune de tipurile Pločnik, Székely-Nádudvár și Čoka. Mai bine reprezentat este tipul Pločnik (6 piese) datat în eneoliticul timpuriu, în timp ce topoarele ciocan ale celorlalte tipuri aparțin eneoliticului târziu. Topoarele cu brațele în cruce (p. 11-20) sunt prezente prin tipurile: Mugeni, Jászládany și Kladari, toate atribuite cronologic eneoliticului târziu. Este interesant faptul că granița vestică de răspândire atât a topoarelor-ciocan, cât și a celor cu brațele în cruce o constituie linia râului Vrba și vestul Herțegovinei (v. și p. 127). Pentru topoarele cu gaură de înmănușare (*Schaftlochäste*) (p. 20-48) s-a utilizat tipologia propusă de A. Vulpe, iar pentru tipul Kozarac, de origine locală, au fost propuse de autor trei variante. Tipurile Baniabic și Corbasca (p. 20-22) sunt reprezentate prin puține piese provenind aproape exclusiv din centrul Dalmației, acestea fiind necunoscute în Bosnia și Herțegovina. Deși sunt considerate importuri izolate, exemplarele de tip Baniabic și Corbasca largesc spre vest aria de răspândire a celor două tipuri, ele fiind atribuite – în zona cercetată – intervalului de manifestare a culturii Vučedol (p. 22, 128). Cel mai caracteristic și mai răspândit tip de topor cu gaură de înmănușare în regiunea cercetată este tipul Kozarac (p. 22-27), care, cronologic, este datat în faza finală a eneoliticului, *i.e.* faza finală a culturii Vučedol. Cele trei variante determinate de autor sunt considerate etape succesive din evoluția acestui tip. Tipul albano-dalmatic (p. 32-44), varianta Debelo Brdo, caracteristic bronzului mijlociu și târziu, până în Ha B₁ și Ha B₂, este bine reprezentat în regiunea studiată, unde se dezvoltă, ca și în Albania, pe fondul cultural local, probabil și prin intermediul unor impulsuri venite dinspre est (p. 39-44, 131). Topoarele grele de bronz cu gaură de înmănușare (p. 44-48) din bronzul târziu, în cadrul cărora s-au stabilit patru noi variante, apar în număr mare în regiunea cercetată (19 piese). Ele se dezvoltă concomitent, însă în arii diferite, cu topoarele de tip albano-dalmatic, cele două tipuri fiind considerate de autor ca aparținând unor grupe culturale diferite (p. 131-132). Bronzului timpuriu dezvoltat îi sunt atribuite cele două topoare cu tub de înmănușare de tip Křtěnov (p. 48-49), descoperite, unul în necropola tumulară de la Licki Osik – Croația, celălalt cu loc de proveniență necunoscut și păstrat în Muzeul din Sarajevo. Pentru primul exemplar, autorul presupune proveniența lui dintr-un atelier din zona transdanubiană sau din regiunea vestică a bazinului carpatic (p. 49, 130). Topoarele plate din cupru (p. 50-63) sunt împărțite tipologic în topoare în formă de limbă și în formă de evantai, primele deținând prioritatea cronologică. Pornind de la tipologia acestor topoare (realizată de E.F.Mayer), autorul stabilește noi variante, iar topoarele în formă de evantai au fost atribuite unui tip nou Griča. În regiunea cercetată sunt prezente, pentru topoarele în formă de limbă, următoarele tipuri: Stollhof-Pločnik (variantea Harberg, p. 50-51), Spitz (p. 51-52), Gurnitz (cu trei noi variante, p. 52-54), Szakláhát (în Bosnia este presupusă și o producție locală a acestui tip: p. 54-55), Split (p. 55-56), Altheim (p. 57), Vinča (p. 57-58). Din Dalmația centrală provine o piesă miniaturală (Nr. catalog 163: p. 56-57), iar din Bosnia trei forme de turnat (p. 58-59). Aceste securi plate de cupru, în formă de limbă, se datează atât în eneoliticul timpuriu (tipul Spitz, unele securi de tip Gurnitz:

v. și p. 129-130), cât și în eneoliticul târziu, tipul Spitz fiind caracteristic și pentru Bronzul timpuriu. Tipul Griča (p. 59-63) este tipul caracteristic de topor plat în formă de evantai pentru zona studiată. Astfel de topoare apar frecvent în depozite împreună cu toporul Kozarac, ceea ce și asigură încadrarea culturală a tipului Griča în perioada finală a eneoliticului (p. 62, 130).

Topoarele cu marginea ridicată (*Randleistenbeile*) (p. 63-67) sunt prezente în zona studiată prin patru tipuri: Neyruz (p. 63-64), Spič (p. 64-66), Bizovac (p. 66-67) și Emmerberg (p. 67). Destul de frecvent întâlnit este tipul Spič (12 piese), încadrat astfel de autor printre topoarele cu marginea ridicată, tip prezent în centrul Dalmației, coastele Muntenegrului, sudul și centrul Herțegovinei. Tipul Spič a înlocuit tipul mai timpuriu Neyruz și s-a răspândit împreună cu tipul albano-dalmatic, ambele aparținând aceleiași cerc cultural (p. 66, 130-131).

Topoarele-toc (*Absatzbeile*) (p. 67-70) sunt reprezentate de tipul Guntramsdorf (p. 67-68), tipul cu toc în formă de aripioare (p. 68-69) și un tip de tranziție spre topoarele cu aripioare (p. 69-70). Spre deosebire de alte categorii de topoare, aici autorul nu a operat modificări tipologice. Rare în regiunea cercetată sunt topoarele cu aripioare (*Lappenbeile*) (p. 70-73), prezente prin 12 piese încadrate în 3 tipuri.

Celturile din bronz (p. 74-108) apar într-un număr mare în zona dalmată și într-o mare diversitate tipologică. Pe baza formelor, decorurilor și dimensiunilor, Z. Žeravica propune pentru regiunea studiată o altă clasificare tipologică a acestei categorii de obiecte atribuită bronzului târziu. Astfel se disting celturile cu plise (p. 74), celturi neornamentate cu mai multe tipuri și variante (p. 75-86) și celturile ornamentate (p. 86-108), de asemenea cu mai multe tipuri și variante. Primele sunt prezente în zonă doar prin trei piese. Deși nu se publică secțiunile pieselor (Nr. catalog 250-252), din text (p. 74) rezultă că secțiunea corpului era ovală. Z. Žeravica nu se oprește la nici o datare pentru aceste piese. La noi, celturile cu plise cu gura ovală au fost date în Bronz D (orizontal Uriu – Domănești) (Mircea Petrescu-Dîmbovița, *AISC*, V, 1944-1948, 271-275). Celturile neornamentate sunt împărțite tipologic în celturi mari cu urechiușă (p. 75-77) și fără urechiușă (p. 77), celturi mari cu urechiușă cu lama lată (p. 77-79) sau îngustă (p. 79-81), celturi cu marginea gurii profilată (cu 5 variante: p. 81-86). A doua mare grupă de celturi, cele decorate, apare foarte frecvent în număr mare, aria de răspândire fiind identică cu aceea a formelor nedecorate. Aici s-au deosebit următoarele tipuri: celturi cu ornament în formă de "V" și "Y" (tip în cadrul căruia s-au sesizat 4 variante: p. 86-95), celturi cu nervuri (p. 95-100), celturi cu decor lobat pe margine (p. 100-101), celturi cu partea superioară cilindrică (cu 6 variante: p. 101-105). Printr-o singură piesă descoperită la Ružiči (depozit ?), în Herțegovina, este atestat celtul de tip transilvănean (p. 106). Celturile ciocan (*Tüllenhammer*) (p. 108-109) sunt atestate prin 6 piese, majoritatea provenind din nordul Bosniei și unul din Dalmația. Este respinsă de autor ipoteza unei producții locale a acestui tip (p. 109, 134). Celturile în formă de dălțiță (p. 109) descoperite în regiunea cercetată sunt considerate piese de import. Dălțile masive de bronz (p. 110) sunt prezente doar într-un singur depozit, în timp ce dălțile cu toc de înmănușare (p. 110-113) din bronzul târziu apar în multe puncte, fiind presupusă și o producție locală a acestui tip (p. 113, 134).

În continuare, sunt catalogate topoarele și securile din fier de diferite tipuri. Se remarcă cele trei topoare duble din fier (p. 115-116) descoperite în mormântul princiar de la Čitlci și

date în faza Glasinac IV c (625-500 a.Chr.), un topor-ciocan cu brațele în cruce, descoperit într-un mormânt de la Arareva gomila – Glasinac (Bosnia și Herțegovina), datat în faza Glasinac V a, două topoare din fier cu tub de înmănușare orizontal, descoperite la Ribič, în nord-vestul Bosniei (p. 117) și celturile din fier (p. 118-120), acestea din urmă apărând sub forma a două variante. Celturile din fier apar în regiunea studiată, atât în epoca timpurie, cât și în cea târzie a fierului (p. 119-120, 135).

Pentru a oferi o imagine cât mai completă asupra activității metalurgice locale se analizează cu multă atenție cepurile din lut (p. 121-122), duzele din lut (p. 122-123), creuzetele din epoca târzie a bronzului și epoca fierului (p. 123-124), turtelile de metal și vasele pentru turnare (p. 124-125). În regiunea Glasinac, în morminte, au apărut numeroase pandantive din bronz în formă de topor dublu (p. 125-126), unitare tipologic, care apar la începutul epocii fierului, apoi în spațiul culturii Glasinac, ele fiind imitații locale după modele grecești (v. și p. 136).

Capitolul de concluzii finale (p. 127-136) este o încercare de sinteză tipologică și culturală, cu scopul de a delimita raporturile și influențele dintre diferite arii culturale, ca și de a realiza o

schită a evoluției culturilor pornind de la studiul pieselor de metal care au făcut obiectul lucrării.

Lucrarea mai cuprinde liste de prescurtări, inclusiv prescurtările bibliografice (p. 141-148), un indice al muzeelor și colecțiilor în care se păstrează piesele prezentate (p. 149-150) și un indice de localități (p. 151-154). Cele 49 de planșe și o hartă a descoperirilor completează partea finală a lucrării. Având în vedere faptul că manuscrisul lucrării a fost gata în 1982, completările ulterioare ale catalogului au dus la creșterea numărului de piese la 853. Însă, datorită modificărilor, numerotarea obiectelor s-a făcut după criterii diferite (cifre și litere), astfel încât, cifra de 780, ce apare la sfârșitul catalogului nu reprezintă cifra reală a pieselor.

Lucrarea lui Z. Žeravica face un mare serviciu cercetării, prin prezentarea aproape exhaustivă a unui material, până acum greu accesibil în publicații sau inedit, dintr-o zonă de puternice interferențe culturale, reflectate și în specificul inventarului metalic și îndeosebi al topoarelor și dălților din cupru, bronz și fier.

FLORENTIN BURTĂNESCU

NIKOLAUS G.O. BOROFFKA, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Aus dem Seminar für Ur- und Frühgeschichte der Freien Universität Berlin, Band 19. in Kommission bei Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 1994; Teil 1 (294 p.), Teil 2 (p. 295-373) + 32 planșe tipologice + 149 planșe + 58 hărți + anexa A

Partea întâi a cărții recenzate debutează cu o *Prefață* (p. 1), urmată de *Introducere* (p. 1-2) și capitolele care constituie lucrarea propriu-zisă: *Spațiul geografic și divizarea sa* (p. 2-4), *Istoricul cercetărilor* (p. 4-11), *Catalogul descoperirilor* (p. 11-93) care cuprinde și o anexă (p. 93-99), *Așezările* (p. 99-104), *Înmormântările* (p. 106-109), *Descoperirile* (p. 115-224) – capitol în care autorul se referă la obiectele din lut (ceramică, modele de car, plastică), din piatră, os, corn și metal –, *Clasificarea internă, regională și cronologică* (p. 244-258), *Legăturile cu alte culturi și cronologia absolută* (p. 258-291) – capitol în care realizează minuțios un tablou al principalelor culturi care au stat la baza genezei culturii Wietenberg, cu care aceasta a intrat în contact în cursul evoluției sale sau la a căror formare a contribuit, începând cu culturile neolitice și încheind cu complexul Gáva; prima parte se încheie cu capitolul intitulat *Considerații finale* (p. 291-294). Partea a doua cuprinde *abrevierile, bibliografia, indicații* pentru utilizarea planșelor tipologice și a hărților, 32 planșe tipologice, 149 planșe, 58 hărți și Anexa A.

După cum mărturisește și autorul în *Introducere*, această lucrare își propune cercetarea culturii Wietenberg din Transilvania sub toate aspectele sale, în spațiul geografic în care aceasta a fost atestată din punct de vedere arheologic. Pentru a atinge acest scop, materialul arheologic a fost studiat, încadrat în timp și spațiu și comparat cu cel provenit din culturile vecine. La baza acestei cercetări au stat descoperirile provenite din săpături și colecții, în parte publicate în literatura de specialitate, în parte fiind inedite.

Din punct de vedere arheologic descoperirile de tip Wietenberg sunt atestate încă de la jumătatea secolului al XIX-lea (J. M. Ackner, 1856). În 1899 C. Seraphin începe săpăturile pe dealul Wietenberg (denumirea actuală "Dealul Turcului", de lângă Sighișoara). În paralel se descoperiseră numeroase puncte cu

ceramică Wietenberg care urmau să fie încadrate cronologic. În 1928, H. Schroller în lucrarea *Urgeschichtliche Forschungen im Burzenland* denumesc acest ansamblu de descoperiri, reprezentate în primul rând prin ceramică, cultura Wietenberg, după cea mai reprezentativă așezare cunoscută atunci, dar discuțiile privind apartenența acestei culturi la neolitic sau la epoca bronzului au continuat. După lucrarea monografică a lui H. Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens* (1930), în care autorul încadrează cultura Wietenberg în neolitic, apar, ca o reacție în lanț, numeroase lucrări care argumentează apartenența sa la epoca bronzului: I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien* (1932); P. Reinecke în *Germania*, 17 (1933); K. Horedt, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Bronzezeit Siebenbürgens* (1939); C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité* (1945). În 1960, Kurt Horedt publică prima lucrare de sinteză asupra culturii Wietenberg, încadrând-o, pe baza formelor ceramice și a decorului, în intervalul bronz timpuriu – bronz târziu (*Die Wietenberg-Kultur*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960). Tabloul culturii Wietenberg va fi substanțial completat de N. Chidioșan, care în 1966 începe săpăturile la Derșida (jud. Sălaj), prima așezare multistratificată aparținând culturii Wietenberg. Pe baza celor cinci straturi descoperite la Derșida, N. Chidioșan a deosebit inițial în evoluția acestei culturi trei faze de evoluție, desemnate cu cifre romane (I-III). La acestea, T. Soroceanu a adăugat încă o fază mai târzie (a IV-a), acceptată și de N. Chidioșan în cartea sa *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Despre așezarea Wietenberg de la Derșida*, apărută în 1980. N. Chidioșan paralelizează faza I a culturii cu etapa Bronzezeit A₂ din sistemul cronologic al lui P. Reinecke (în date absolute: mijlocul secolului al XVIII-lea), iar faza a IV-a cu faza Reinecke Br Z D (secolul XIII). Cu toate că așezarea de

la Derșida se află la periferia ariei de dezvoltare a culturii Wietenberg, această periodizare cronologică a fost aproape unanim acceptată pentru întreg spațiul în care a evoluat cultura respectivă.

Nikolaus Boroffka (în continuare N.B.) reia problematica culturii Wietenberg, oferind în același timp și un tablou cuprinzător al epocii bronzului din sud-estul Europei. Ipotezele formulate de autor se bazează pe cele 592 de descoperiri incluse într-un catalog foarte amănunțit și într-o anexă. Catalogul și anexa cuprind localități din România și Ungaria unde au apărut materiale aparținând culturii Wietenberg.

Capitolul referitor la așezări studiază răspândirea acestora, structura lor, fortificațiile, tipurile de locuințe și anexele lor. Așezările sunt situate de preferință în apropierea râurilor sau pârâurilor. Sunt frecvente așa-numitele "așezări de refugiu", locuite temporar, până la dispariția unui presupus pericol. Locuințele sunt adâncite, semiadâncite sau de suprafață. Deoarece urmele de par lipsesc, se presupune că s-a folosit tehnica de construcție denumită de autor de tip "bloc" (Block sau Schwelbau). Vetrele aflate în afara locuințelor sunt considerate, în general, drept vetre cu destinație cultică. În acest context trebuie menționată vatra descoperită la Sighișoara, atribuită culturii Wietenberg datorită decorului său spiralat. Această vatră, considerată drept vatră pentru sacrificii a fost folosită de unii cercetători pentru a demonstra existența contactelor cu lumea miceniană: B. Hänsel, *Südosteuropa zwischen 1.600 und 1.000 v.Chr.*, 1982; K. Horedt, *Zur Zeitstellung der Otomani- und der Wietenberg Kultur*, în *Germania*, 66, 1988. Vatra a fost comparată, în ceea ce privește forma, decorul și funcția, cu vetrele asemănătoare descoperite la Pylos (Hänsel) și Micene (Horedt). Chiar dacă funcțiile vetrei de la Sighișoara și ale celor asemănătoare cu aceasta nu sunt elucidate încă, combinațiile dintre modelele de car, așa-numitele "Räuchergefäße", statuetele antropomorfe și zoomorfe care apar în anumite complexe, demonstrează în opinia lui N.B. existența a numeroase locuri de cult, aflate în așezări locuite timp îndelungat și protejate prin fortificații. Tipurile de obiecte menționate, având un rol cultic, nu apar în aceste combinații în aria altor culturi; se poate presupune, astfel, că viața spirituală a purtătorilor culturii Wietenberg se deosebea de cea a altor comunități.

Populația culturii Wietenberg practica incinerarea, resturile cinerare fiind depuse în urne. Se remarcă absența unui tip special de vas folosit drept urnă, acesta fiind ales din inventarul ceramic vast al culturii. Incinerarea a avut loc în imediata apropiere a cimitirului. Se presupune că în ceremonialul înmormântărilor un rol important îl aveau modelele de car. Necropolele, cu toate că sunt mici ca întindere, erau folosite vreme mai îndelungată. Se poate presupune că aparțineau unor comunități mici, probabil familii. Nu este cunoscută încă semnificația înmormântărilor care se abat de la aceste reguli, cum ar fi de exemplu, înmormântările duble de cai împreună cu oase umane incinerate, descoperite la Oarța de Sus. Originea ritului incinerării în cultura Wietenberg se regăsește, după opinia lui N.B., în regiunile învecinate din vest și sud-vest, în cultura Hátvân și în complexul cultural caracterizat prin ceramica ornamentată cu striuri (Besenstrich).

Cultura Wietenberg se individualizează, în primul rând, prin ceramica sa specifică. Pe baza formelor ceramice și a decorului, urmărind frecvența sau absența acestora în diferite regiuni, N.B. propune o nouă cronologie internă. Autorul deosebește în aria de evoluție a culturii Wietenberg patru grupe regionale, numeotate de la 1 la 4: 1. Centru (Podișul transilvănean, regiunea

Târnavelor, versantul estic al Munților Apuseni); 2. Nord-vest (regiunea someșană, reprezentată prin descoperirile de la Oarța de Sus, Derșida, Oarța de Jos); 3. Sud-vest (regiunea Deva, depresiunea Hațegului); 4. Nord-est (Depresiunea Ciuc, Târgul Secuiesc, Brașov). N.B. combină aceste patru grupe regionale în funcție de repartiția formei și a decorului ceramic, rezultând opt grupe regionale (1. Centru; 2. Centru și nord-est; 3. Sud-est și centru; 4. Centru și sud-est; 5. Centru, sud-vest și nord-vest; 6. Centru, nord-est și sud-vest; 7. Centru și sud; 8. Nord-vest și sud-est), cărora le corespund cinci faze cronologice: A1, A2, B, C, D. Autorul observă, că grupele regionale 2, 4, 6 și 8 corespund fazelor timpurii A1-A2. Aceste grupe regionale, caracterizate prin ceramica specifică, continuă să existe și în fazele B și C, care prin varietatea și bogăția decorului ceramic sunt considerate de N.B. drept fazele clasice ale culturii Wietenberg. În faza B apar și celelalte grupe regionale (1, 3 și 5); în ultima fază, D, supraviețuiesc doar grupele regionale 5 și 7, în această fază cultura Wietenberg fiind atestată doar pe versantele estice ale Munților Apuseni, precum și în sud-vestul și în nordul regiunii-nucleu (Podișul Transilvaniei).

N.B. respinge ideea generalizării cronologiei interne a culturii Wietenberg, realizată de N.Chidioșan pe baza stratigrafiei așezării de la Derșida, considerând că nu poate fi reală o cronologie internă bazată pe o singură succesiune stratigrafică și extinsă la mai mult de 500 de puncte aparținând culturii, mai ales dacă avem în vedere și faptul că Derșida se află la periferia ariei de răspândire a culturii. Cronologia internă propusă de autor cuprinde cinci faze, care se întretaie încă de la constituirea lor și care nu pot fi considerate trepte rigide, strict delimitate. Fazele propuse de N.B. corespund unor grupe care nu se deosebesc net una de cealaltă, indicând o anumită tendință evolutivă și succedându-se curgător. Prin urmare, evoluția culturii Wietenberg cunoaște un început relativ unitar (fazele A1-A2), o perioadă de extindere maximă (fazele B și C), ajungând ca în faza finală (D) să se restrângă la un teritoriu limitat.

Sistemele cronologice referitoare la epoca bronzului și a principalelor culturi din România și estul Ungariei aparținând acestei perioade sunt prezentate și analizate detaliat într-un capitol special. N.B. va utiliza în demersul său periodizarea tripartită a epocii bronzului încetățenită în arheologia românească (realizată de profesorul I. Nestor: Bronz timpuriu, mijlociu, târziu), fără a neglija în susținerea observațiilor sale și sistemele cronologice elaborate la P. Reinecke, A. Mozsolics și B. Hänsel.

Studiind contactele culturii Wietenberg cu celelalte culturi, autorul realizează următoarele sincronisme: *Wietenberg A1* (Hänsel FD III/Reinecke BrZA2/Mozsolics B II) = Hátvân = Cultura ceramicii cu decor striat (Besenstrich) = Otomani I-II = Mureș Ib = Tei I = Verbicioara I = Monteoru I C2; *Wietenberg A2* (Hänsel FDIII-MDI/Reinecke BrZA2 (târziu)/Mozsolics BIII) = Otomani II = Mureș Ib = Monteoru IC2; *Wietenberg B* (Hänsel MD I-II/III/Reinecke BrZ B-C (timpuriu)/Mozsolics B III-IV) = Otomani II/III = Mureș Ib (târziu) = Balta Sărată = Tei III = Vatină (?) = Monteoru Ib - IIa = Costișa-Komarow (?) = Suciul de Sus (timpuriu); *Wietenberg C* (Hänsel MDIII/SDI/Reinecke BrZC/Mozsolics BIV) = Otomani III (târziu) = Tei IV = Noua (timpuriu); *Wietenberg D* (Hänsel SDI/Reinecke BrZD/Mozsolics BIV/V) = Noua = Otomani IV/Igrîța = Verbicioara V = Tei V.

Pentru realizarea cronologiei absolute a culturii Wietenberg N.B. apelează la datele oferite de lucrările recente, apărute după 1980, inclusiv pe cele ce se bazează pe metodele radiocarbon și

dendrocronologice (a se vedea, de pildă, J.Harding, *Radiocarbon calibration and the chronology of the European Bronze Age*, 1980; J.Maran, *Kulturbeziehungen zwischen den nordwestlichen Balkan und Südgrichenland am Übergang von späten Äneolithikum zur frühen Bronzezeit*, 1987; R.Krause, *Die endneolithischen und frühbronzezeitlichen Grabfunde auf der Nordstadterrasse von Singen am Hohenwiel*, 1988).

Rezultă din cele prezentate mai sus, că în perioada de început cultura Wietenberg prezenta elemente aparținând grupului cu ceramică în decor de tip Besenstrich, grup inclus în etapa a treia a Bronzului timpuriu (după cronologia elaborată de profesorul I.Nestor). Se pare că începutul culturii trebuie căutat în intervalul cronologic care corespunde fazei FDIII Hänsel, Reinecke BrZA2 și Mozsolics BIII. Pe baza datelor C14, coroborate cu cronologia egipteană, bronzul timpuriu românesc 2 (respectiv Reinecke BrZA1) poate fi încadrat între ultimul secol al mileniului al III-lea și 2000 î. de H. Bronzul timpuriu românesc 3, împreună cu ceramica cu decor Besenstrich și culturile înrudite (Hátván, Nagyrév) poate fi pus în legătură cu faza Reinecke BrZA2. Datele dendrocronologice indică pentru faza Reinecke BrZA2 o perioadă de existență cuprinsă în intervalul 2000/1750-1550 î. de H.

În ceea ce privește cultura Wietenberg, autorul optează pentru începutul acesteia în jur de 1800 î. de H., deoarece în faza Reinecke BrZA2 mai existau elemente cu decor Besenstrich. Data de sfârșit a acestei faze poate fi considerată începutul fazei B a culturii Wietenberg. Fazele B și C nu pot fi datate separat. O situație diferită prezintă faza D, încadrată aproximativ în prima jumătate a fazei Reinecke BrZD. Pe baza acelor cu protuberanțe (Warzennadeln), A.Hochstetter a demonstrat că, cultura Noua (respectiv Reinecke BrZD) exista în jurul datei de 1200 î. de H. Pe baza legăturilor dintre cultura Wietenberg și Noua (a pătrunderii acesteia din urmă în aria culturii Wietenberg), sfârșitul culturii Wietenberg poate fi stabilit la aproximativ 1200 î. de H.

Deci, cultura Wietenberg a existat aproximativ între 1.800-1200 î. de H., iar trecerea de la faza A2 la faza B s-a realizat în jurul anului 1550. Din punct de vedere arheologic cultura Wietenberg se încheie în cursul secolului al XIII-lea. Supraviețuiesc, sporadic, elemente de tip Wietenberg în context cultural Noua, dar nu mai este atestat stilul propriu de olărit, ritualul de înmormântare, viața religioasă specifică, toate aspectele care au făcut ca acest fenomen să fie caracterizat drept "cultură".

FLORENTIN BURTĂNESCU

* * RITROVAMENTI MONETALI DI ETÀ ROMANA NEL VENETO. PROVINCIA DI VICENZA. VICENZA, RMR/Ve, IV/I, Editoriale Programma, Padova, 1995, XII + 415 pp. + 15 planșe + 3 hărți.

Apărut în condiții grafice deosebite, volumul întocmit de Armando Bernadelli face parte dintr-o serie coordonată de Giovanni Gorini, ce-și propune să cuprindă toate descoperirile monetare din provinciile regiunii Veneto. Aceasta este concepută în 17 volume (câte 2-4 pentru fiecare provincie); dintre acestea, în afara celui de față, au mai apărut patru (pe parcursul ultimilor patru ani), două tratând descoperirile monetare din provincia Treviso și două pe cele din Venezia.

Această modalitate de prezentare a descoperirilor monetare este, după părerea noastră, net superioară celei realizate de către specialiștii francezi în seria *Trésors monétaires*, unde materialul este publicat pe tezaure, fiind dificilă formarea unei imagini globale pentru o regiune sau pentru o secțiune cronologică. Britanicii folosesc același sistem, ca și francezii, însă materialul numismatic este prezentat pe anumite zone geografice. Metoda adoptată de specialiștii italieni este asemănătoare celei utilizate de către germani (publicarea materialului numismatic pe landuri și kreisuri), asemănătoare cu cea întrebuițată și de către austrieci, sloveni sau maghiari (publicarea descoperirilor pe comitate).

Scopul acestui prim volum (din cele două planificate a fi dedicate provinciei Vicenza) este de a aduna, în modul cel mai complet posibil, toată documentația privitoare la monedele provenite din teritoriul central și meridional al provinciei. Astfel, s-a încercat catalogarea tuturor pieselor care se găsesc în colecțiile private și ale muzeelor și a celor recoltate de diverse echipe de arheologi. În același timp, lucrarea inserează fișarea publicațiilor vechi și recente, care ne dau informații despre subiectul tratat (p. 17-20). În ceea ce privește limitele cronologice, sunt luate în considerație monedele preromane (grecești, celtice), romane republicane și imperiale – până la 476 d.H., iar, apoi, exemplarele cunoscute în Occident, până la reforma lui Carol cel Mare și în Orient, până la căderea Constantinopolului.

În „Introducere”, autorul face un scurt istoric al descoperirilor (p. 4-5), atât a celor consemnate de izvoarele scrise (cea mai veche informație despre existența unei colecții se datează în 1236, dar autorul se îndoiește de veridicitatea acestei informații, nepunând însă la îndoială existența unui tezaur monetar, în 1663, aparținând familiei Quinto), cât și a celor întâmplătoare sau rezultate în urma cercetărilor arheologice, cum ar fi cele de la Montecchio Maggiore, Brendola, Isola Vicentina, Costabissara, Gambugliano etc.

După acest istoric, se trece la o sumară prezentare a materialului numismatic din Museo Civico di Vicenza, a celui din Museo Civico di Montecchio Maggiore, a celui pomenit în sursele literare și a celui provenit din săpături arheologice sau descoperiri fortuite (p. 6-9).

În a doua parte a lucrării – *Catalogul*, p. 13-31 – se explică modalitatea de realizare a acestuia, cuprinzând mai întâi locul descoperirii, apoi în ordine verticală – tipul descoperirii, seria monetară, emitentul, monetăria, dispoziții cronologice, iar pe orizontală sunt menționate numerotarea, nominalul, datarea, monetăria, semnul distinctiv al monctăricii, referințe și repertoriul de clasificare.

Catalogul propriu-zis (p. 33-377) prezintă monedele în cadrul punctelor de descoperire pentru fiecare comună.

Numărul relativ mare de monede de epocă romană republicană și imperială se datorcă atât prosperității generale realizată în epocă, cât și faptului că teritoriul actuali provinciei era traversat în antichitate de via Postumia. Dintre diversele descoperiri sunt demne de menționat doar monedele din tezaurul de la Vicenza, apărut în 1908 și care cuprindea 110 denari datați între 75 și 227 d.H., și, de asemenea, cele aproape 900 de monede de bronz, găsite fortuit într-un singur mormânt al necropolei de la San Giacomo, datate între împărații Probus și Arcadius/Honorius.

Indicii (p. 379-413), un însemnat număr de planșe cu reprezentări ale monedelor interesante, și mai puțin uzate, ca și câteva hărți, cu principalele descoperiri monetare din provincie, întregesc lucrarea.

Deși, în diverse rânduri, autorul îl numește "o încercare", volumul reprezintă – după opinia noastră – o reușită, acesta, ca și întreaga serie putând fi un bun exemplu pentru numismatica românească.

DOREL PARASCHIV

SEVER DUMITRAȘCU, *Dacia Apuseană*, Ed. Cogito, Oradea, 1993, 209 p. (cu 43 fig.)

Apărută la Editura Cogito, lucrarea *Dacia Apuseană*, – sub semnătura lui Sever Dumitrașcu, – tratează romanizarea lumii dacice din afara hotarelor Daciei romane. Deși a fost scrisă acum 25 de ani, ea nu a fost publicată din diferite motive, printre acestea numărându-se și cererea lui H. Daicovicu făcută autorului de a nu aduce la cunoștința istoricilor – de atunci – opiniile științifice referitoare la problema romanizării dacilor liberi. Așa cum declară și autorul, lucrarea se ocupă, de fapt, de trei mari teme ale istoriei naționale și europene: "a/ arheologia și istoria dacilor din nord-vest în vremea Daciei preromane; b/ arheologia și istoria dacilor liberi, a dacilor din vremea stăpânirii romane în Dacia, Moesia, Pannonia și romanizarea lor; c/ arheologia și istoria dacoromană, deci a românilor în epoca post-romană și de formare a poporului român și a limbii sale românești în epoca romană târzie și în epoca veche românească", cu o atenție deosebită acordată teritoriului Crișanei.

Lucrarea este structurată în 11 capitole și se ocupă în mod special de istoria dacilor liberi din vestul și nord-vestul României, adică Crișana și Maramureșul în vremea Daciei romane de la Traian la Aurelian, autorul comparând descoperirile arheologice și numismatice cu știrile literare destul de "zgârcite" în date. Este semnificativ faptul că, autorul pune în aplicare o metodă de cercetare exhaustivă, aceea de adunare a datelor istorico-arheologice, numismatice, eventual izvoarele literare și epigrafice – cu privire la Crișana și Maramureș în vremea Daciei romane.

În altă ordine de idei, autorul analizează comparativ situația Crișanei și Maramureșului – teritorii locuite, conform părerii aceluiași autor, de daci liberi –, cu alte zone din Europa unde au fost identificate urme de cultura materială dacică, cum ar fi Slovacia și Ungaria. De asemenea este pusă în discuție și evoluția structurii etnice a acestor zone în condițiile în care în secolele II-III d.Chr. aici se stabilesc printre daci și alte neamuri, cum ar fi cele germanice – quazi, vandali, buri -, sau de sorginte iraniană – sarmații iazigi.

Este analizată în mod deosebit problema importurilor de origine romană în teritoriul dacilor liberi din vestul și nord-vestul Daciei romane (p. 124-135) sau cea a importurilor din lumea barbară, germană și negermană din nord, nord-vest și nord-est. Un capitol separat este dedicat dacilor liberi din vestul și

nord-vestul Daciei romane (p. 86-124), iar într-un capitol special sunt prezentate repertoriul descoperirilor din secolele III-IV și IV d.Chr. din vestul și nord-vestul României (p. 140-150) și atribuirii lor din punct de vedere etnic. Sunt analizate în acest sens urme de cultură materială cum ar fi: monede, ceramica, sticla, fibule, catarame sau arme prin care se caută a se identifica în această zonă o populație dacică reînscădată în provincia imperială creată de Traian la nord de Dunăre.

Comparând izvoarele literare antice cu cercetările efectuate pe teren, autorul consideră, că teritoriul locuit de daci liberi era inițial mai mare, el întinzându-se spre vest și nord-vest la Dunărea Mijlocie și Slovacia muntoasă și colțul nord-estic al Pannoniei. Dar în acest teritoriu pătrund la sfârșitul secolului I î.Chr. și a doua jumătate a secolului I d.Chr. quazii germanici din Slovacia de vest și sarmații iazigi dintre Dunăre și Tisa, unde locuiau comunități de daci alături de elemente celtice și illyro-pannonice.

După cucerirea Daciei și stabilirea hotarului la nord de Someș se va contura – conform părerii aceluiași autor – și teritoriul dacilor liberi: Crișana, Maramureș, estul Slovaciei, nord-estul Ucrainei, vestul Ucrainei. Concluziile autorului susținute de o argumentație științifică solidă menționează faptul că: dacii persista, după 106 d.Chr., atât sub romani cât și sub o dominație alogena (sarmați, quazi); în secolele III-IV d.Chr. se observă o renaștere a fondului vechi dacic, la care se adăugau elemente dacice noi, fenomen ce se petrece mai ales după 271/275, când are loc o "reunificare" nesilită, populară, a lumii dacice și dacoromane cu un substrat vechi și întărirea continuă a romanității, ca și a paleocreștinării, impulsionate și de romanitatea de la Dunărea de Jos".

Toată această problemă a situației dacilor liberi din vestul României este bine analizată și susținută cu descoperiri arheologice, completate pe parcursul lucrării cu informații provenite de la autorii antici. Lucrarea mai cuprinde și 43 de planșe în care sunt înfățișate elemente de cultură materială dacică, incluse într-o listă specială a ilustrațiilor. Așadar, o lucrare ce oferă numeroase sugestii, asupra cărora se poate medita cu interes.

TIBERIUS PĂRPĂUȚĂ

LE TRÉSOR D'EAUZE. BIJOUX ET MONNAIES DU IIIe SIÈCLE APRÈS J.-C., Éditions APAMP, Toulouse, 1992, 435 pp. + LXXIX pp. (y compris 8 pl.) + 93 pl., en dehors du texte.

Au cours d'une fouille de sauvetage menée par la Circonscription des Antiquités Historiques de Midi-Pyrénées, a été mis au jour le 18 octobre 1985 le trésor d'EAUZE (département de Gers), sur un terrain situé dans la zone artisanale de Cicutat. Le trésor se compose de 28 003 deniers et *antoniniani* (120 kilos !), auxquels s'ajoutent 45 monnaies de bronze, six *aurei* (dont trois montés en pendentifs), des bijoux en or d'une riche cassette

fémaline, sept cuillères et trois lingots en argent, deux couteaux à lames de fer et à manches d'ivoire sculptés, quatre épingles en corne et une bague-clef en bronze (au total 53 pièces). Il s'agit du "seul et unique dépôt important de monnaies et d'objets précieux romains trouvés en France qui ait été intégralement récupéré" (p. IX). Et tout à fait remarquable, d'après notre opinion, à tout cela s'ajoute la rapidité de voir paraître la

publication du trésor d'Eauze (en sept ans) et d'avoir ainsi pu mener à bien une telle immense entreprise scientifique.

Sous la coordination de Daniel Schaad une équipe pluridisciplinaire de chercheurs avertis fut constituée et dès le début de 1986 elle se mit au travail. En fin de compte, l'étude est le fruit d'une étroite et exceptionnelle collaboration des Universités de Barcelone, Bordeaux, Paris, Strasbourg, Toulouse, de l'École Supérieure de l'Aéronautique et l'Espace, du Muséum National d'Histoire Naturelle et du Service Régional de l'Archéologie en Midi-Pyrénées.

Le tome est ouvert par un *Avertissement* (D. Schaad), trois *Préfaces* (M. Censi, R. Gachet et J. Lafauric), un *Avant-Propos* (R. Lequément) et *Remerciements*.

Dans la *Préface* due à M. J. Lafauric se trouvent quelques remarquables observations qui ont été en même temps dans le centre de nos préoccupations: la date d'enfouissement – qui peut différer de celle de son abandon réel; "l'enfouissement d'un trésor n'est pas dû à une circonstance imprévue, il paraît être la façon la plus sûre de mettre les choses précieuses à l'abri de convoitises"; les monnaies romaines marquées avec XX ou XXI et son équivalence en grec K ou KA "ont été créées par Aurélien lors de sa réforme monétaire de 274, fixant la taille de l'aurelianus, remplaçant l'antoninianus au 1/80e de la livre et son titre, dévoilé par les analyses, à 5% d'argent fin" et par conséquent 20 monnaies à 5% d'argent fin ont la même valeur qu'une monnaie "fictive" qui serait en argent fin, du poids de chacune d'elles; une autre remarque pertinente c'est que "La même quantité de métal a toujours permis d'acheter la même quantité de marchandise, qu'elle que soit sa transformation monétaire ou autre" et, donc "Au cours du temps ce ne sont pas les marchandises qui changent de nature mais les monnaies qui varient de valeur intrinsèque et sont demandées en plus ou moins grandes quantités pour représenter la même masse de métal précieux" avec une ratio presque constante de 12 entre la valeur de l'or et celle d'argent; en ce qui concerne la valeur du trésor d'Eauze, D. Schaad a calculé que la masse d'argent fin s'élève à 33 000 g équivalant 612 000 deniers et J. Lafauric a souligné que le pouvoir d'achat du dépôt permet de mettre en activité une nouvelle villa, tant en esclaves qu'en cheptel.

L'*Eauze antique* est présenté par J.-M. Pailler et D. Schaad. Après les premières mentions des Elusates par César en 56 av. J.-C. (*De bello Gallico*, III, 27), une ville *Elusa* apparaît chez Ammien Marcellin (XV, 11, 14) et la *Table de Peutinger*. On peut ajouter que les anciennes dénominations *Tasta* ou *Elusa* sont conservées jusqu'aujourd'hui par les lieux-dits La Taste et Cieutat (*civitas*). La ville antique a été bâtie suivant un plan typiquement romain et a reçu de bonne heure le droit latin, et pendant le IIIe s. son titre de colonie est attesté avec certitude (CIL, XIII, 546). Et, enfin son essor est reconnu quand *Elusa* accéda au rang de capitale de la nouvelle province de Novempopulanie.

Le *contexte archéologique* (D. Schaad), où a été mis au jour le trésor d'Eauze, se présentait sous la forme d'une fosse (no 2) creusée dans un ensemble de la fin du Ier s. ap. J.-C., appartenant à un quartier artisanal occupé par des officines de potier. Les monnaies ont été déposées dans quatre sacs, probablement en cuir; des bijoux et trois monnaies en or avaient été groupés au-dessus des sacs contre la paroi de la fosse, quelques objets et un petit lot de monnaies en bronze avaient été rassemblés à l'opposé de la première paroi.

Après une présentation systématique de la *Composition du trésor* (Fr. Dieulafoy et D. Schaad) l'analyse proprement dite de celui-ci est partagée au cours de deux livres: I. *Splendeurs du trésor d'Eauze: parures et métaux précieux* et, II. *Les monnaies: Catalogue*.

Les *Éléments de parure* (H. Guiraud) appartiennent à une cassette (*capsa* ou *scrinium* ou *loculis eburnis* = boîte, cf. la note 198, p. 68) féminine et se compose de quatre colliers et plusieurs fragments (*monilia*) en or avec émeraudes, grenats, saphirs et perles, de trois médaillons monétaires en or avec des *aurei* d'Elagabal (2) et de Sévère Alexandre, de pendants d'oreilles (*inaures*) en or avec émeraudes, perles et pâte de verre, de trois bracelets (*armillae*) en or, de six bagues et anneaux (*anuli*) en or, en émeraude, en onyx et en nicolos, de six intailles et six camées en nicolos, en cornaline, en calcédoine et en pâte de verre et de quatre épingles à cheveux (*acus*) en corne. Au total, ces bijoux ont un poids de 326 grammes environ. Selon toutes les probabilités ils ont été fabriqués à la fin du IIe s. – première moitié du IIIe s. en Rhénanie (Treves ? Cologne ?).

Quelques études savantes dues à M. R. Lequément (*L'apport des sources écrites*), à Mme H. Guiraud et à MM. J.-M. Pailler et J. Schwartz (*Eikonis, Lakonis, Gorgonis, Euthychousin: hypothèses de lecture*) ont attiré notre attention en ce qui concerne l'origine des pierres et des perles, ainsi que sur des explications pour les inscriptions des bagues et d'un anneau. Ainsi, les pierres précieuses et les perles provenant de l'Orient (Égypte, Ethiopie, la Mer Rouge, Ceylan), sont toujours, au cours de ce IIIe s., des produits très recherchés, et leur présence peut suggérer l'existence d'un monde plus animé et des liaisons plus fortes que nous pouvons le croire. En ce qui concerne les inscriptions ornant les bagues, d'un caractère sacré ou profane, on remarque une inscription avec des lettres latines (VTERE FELICITER), assez fréquente. Les plus nombreuses sont en grec. Il y a parmi les dernières une indiquant quelques possesseurs chrétiens (MAKAPI – MPTYPI), conformément à l'hypothèse soutenue par J.-M. Pailler et H. Guiraud. Pourtant, la lecture du regretté J. Schwartz de l'inscription "Lakonis – Gorgonis – Eikonis" ornant un camée-amulette et qui a vu dans cet objet un produit d'origine égyptienne venu à Eauze de Rhénanie, me semble tout à fait logique et cohérente.

L'étude minutieuse des détails de ces deux coutaux à lames de fer et à manches d'ivoire a donné l'occasion à J.-M. Pailler d'encadrer ces objets dans la catégorie des coutaux bachiques – dont l'un évoque l'outil d'immolation par le *cultrarius* –, détenus par un authentique dévot de dieu.

Les cuillers (5 *cochlearia* et 2 *ligulae*) et les lingots en argent sont présentés par H. Guiraud dans le 3e Chapitre. Les cuillers se constituent dans un ensemble assez homogène en usage au IIIe siècle. À l'intérieur de six exemplaires on peut voir des graffiti correspondant vraisemblablement au nom du propriétaire, *Libo* (R. Lequément). Enfin, on nous présente les 3 lingots en argent (H. Guiraud) pesant 379,26 g., qui ne sont pas provenus d'un atelier officiel.

Le 4e Chapitre (*autres objets*) décrit et étudie 4 épingles en corne, une bague-clef en bronze (il s'agit d'un type à révolution dérivant de celle des clefs laconiennes) et quelques petits objets en argent (H. Guiraud).

Les conclusions du Livre 1 (H. Guiraud, R. Lequément et J.-M. Pailler) considèrent que tous les objets antérieurement révélés appartiennent à un ensemble somptueux, avec une forte unité

stylistique, qui semble provenir de Rhénanie. Il a été constitué à la fin du IIIe s. et à la première moitié du IIIe s. (261 est un *terminus ante quem*) et il a appartenu à un notable avec un *cognomen* noble (*Libo*), probablement un mystique du dionysisme tardif.

Le Livre 2 (*les monnaies: catalogue*) représente la plus consistante partie de cet ouvrage (presque 100 pages) et en même temps il est le fruit du travail de Fr. Diculafait et D. Schaad.

L'Introduction révèle tous les types de bustes et de revers, avec le dessin, en utilisant les codes descriptifs et abrégés, de réduire à maximum l'espace nécessaire pour présenter toutes les monnaies. Nous pouvons y ajouter les *Notes*, où les auteurs corrigent et complètent les catalogues de référence (Cohen, RIC, Hill et BMC) avec les types inconnus, nouvelles légendes, nouvelles réattributions des représentations hybrides, ainsi que les erreurs de gravure, les pièces fourrées et surfrappées, les variantes, les liaisons de coins, etc.

Cet ouvrage a été très minutieusement élaboré, étant présentés 6 types de monnaies en or, 45 de types en bronze et 1 647 en argent.

Le Livre 3 est réservé seulement aux monnaies, concernant en égale mesure la production monétaire (Ch. 1) que la circulation monétaire (Ch. 2) ou le trésor (Ch. 3: *le sac*).

La production monétaire est analysée au cours de trois séquences: *De Commode à Emilien* (Fr. Diculafait), *Le règne commun de Valérien et Gallien*, ainsi que *Après l'usurpation de Postume* (D. Schaad). Sous ce rapport, les auteurs remarquent à Eauze la présence de tous les types monétaires en argent d'Elagabal, ainsi qu'en ce qui concerne le trésor de Reka Devnia.

Les deux auteurs ont examiné de près les données du trésor et, grâce à cela, ils font des observations et des précisions très utiles, dont nous pouvons énumérer quelques-unes: ainsi, bien que Sévère Alexandre est devenu César depuis juillet 221, il est probable que les monnaies n'aient été émises qu'à partir de 222; il est révélé un type inconnu d'un antoninien d'Elagabal (IMP ANTONINVS PIVS AVG/CONSERVATOR AVG) daté justement de la seconde moitié de 219 (juillet ?); les deux dernières émissions des règnes conjoints Valérien/Gallien marquent une organisation de la frappe demandée par les besoins de ce moment-là en numéraire de billon et l'activité des monnayeurs a été regroupée dans une grande et seule officine; une distinction entre les émissions de Mariniane frappées à Rome et celles frappées à Viminacium commence; les antoniniens irréguliers de Postume proviennent de frappes officielles, etc. Certainement, nous regrettons que nous ne pouvons pas retenir tous les aspects assez importants soulevés par le trésor d'Eauze.

À son tour, le Chapitre 2 (J.-P. Bost et J.M. Gurt) révèle d'autres observations remarquables, dont nous pouvons seulement signaler quelques-unes, plus essentielles: les rares trouvailles d'*auri* de Marc Aurèle confirment tout à fait qu'une déflation a eu lieu à partir de 170; il y a deux moments forts de la thésauroisation de l'argent à Eauze, à un fond relativement ancien s'ajoute un gros contingent de pièces frappées à partir du règne de Valérien; il y a aussi un fort pourcentage de deniers antérieurs à 238 (93,52), tandis que la représentation de l'antoninien des années 215-219 est très faible (2%) et cela veut dire que ces monnaies n'ont guère eu d'action dans les échanges; les deniers sont rares dans les trésors postérieurs à 253 et même, après 260, leur présence est négligeable; toutefois, un moment où les deniers sont en train de disparaître a été probablement les règnes de Gordien et de Philippe, afin que la disparition de ces espèces a

eu lieu sous Dèce (plus sûr, croyons nous, sous Galle); les antoniniens frappés entre 238 et 253 représentent 33,02% et ils sont en excellent état, en indiquant une utilisation de courte durée; ainsi le trésor d'Eauze reflète leur circulation en Occident à cette même époque; les auteurs admettent l'existence des deux traits significatifs à Eauze: un grand lot de monnaies frappées pendant des règnes conjoints Valérien/Gallien (47,85%) et un fort contingent de monnaies colonaises (4 318 ex.); en apparence les données du trésor d'Eauze indiquent une accumulation "normale" mais, en examinant sa composition, on peut observer que le propriétaire a eu accès au numéraire en dehors des circuits habituels de distribution de la monnaie, et il y a eu des relations privilégiées avec la Méditerranée; il y a aussi une analyse statistique (*Test du X²* par J. Buxeda i Garrigós et J.M. Oller i Salla), qui démontre pour le trésor d'Eauze une parenté remarquable seulement avec celui de Lyon; les espèces en bronze représentent un lot totalement atypique, très éloigné évidemment des ensembles gaulois, plus proche cependant de la Méditerranée occidentale (une origine romaine ?), semblable au cas des antoniniens, etc.

Il faut souligner aussi les remarques judicieuses résultées des études sur "*Antoniniani, philippeii, valeriani*" (Chap. 3) et de *Conclusion* (J.-P. Bost, Fr. Diculafait, J.M. Gurt, D. Schaad): chaque sac reflète assez fidèlement la composition du trésor pris dans son entier; la structure par règne des monnaies du sac s'apparente de façon remarquable à celle d'autres trésors contemporains; l'analyse du trésor a révélé le projet du propriétaire, c'est-à-dire de créer comme autant de petits lots à l'intérieur du sac, ce qui donne finalement à celui-ci les allures d'une cachette à lots multiples, dont plusieurs devaient reproduire plus ou moins fidèlement la structure de l'ensemble original. Ainsi qu'on remarque dans *Conclusion*, la trouvaille d'Eauze revêt un intérêt exceptionnel, par „l'originalité du trésor, sa valeur et ce qu'il peut révéler de ses propriétaires: le seul dépôt important de monnaies et d'objets précieux trouvés en France qui ait été intégralement récupéré lors d'une fouille archéologique (jusqu'à ce jour); les monnaies permettent une datation assez solide pour certains bijoux"; il y a approximativement 1 500 types, ainsi que finalement nous avons un *corpus* de monnaies entre le règne d'Elagabal et l'usurpation de Postume, ce qui a conduit à un nouvel reclassement d'émissions d'Elagabal et de Valérien; la valeur du trésor d'Eauze a été grande (32 500 g argent) et, en fin de compte, le propriétaire fut un notable, riche et cultivé, adhérent possible d'une communauté culturelle particulière (bachique ?). Ce splendide livre est accompagné de résumés (allemand, anglais, espagnol, italien et portugais), une vaste bibliographie (d'une grande diversité, dont une seule pour les trésors monétaires) et aussi de nombreux indices, dont quelques-uns d'une grande importance, comme celui de légendes ou celui avec les types de revers.

À tout cela s'ajoutent les annexes techniques (Fr. Diculafait, J. Teitgen, J.-C. Revel, Fr. Pineau, P. Agrinier, Fr. Poplin, J.-P. Bernadou, J. Daste), où sont présentées des questions spéciales, telles l'origine des perles, des émeraudes et de l'ivoire, de la corne, l'examen métallurgique des bijoux et, enfin, la teneur en argent des *antoniniani* des ateliers de Rome et de Viminacium du règne commun de Valérien et Gallien.

À notre tour, nous pouvons avancer quelques considérations finales: une découverte exceptionnelle, qui a été publiée dans un laps de temps très court (dû seulement à un travail d'une ample

équipe de spécialistes de premier ordre), bénéficiant des exceptionnelles conditions d'imprimerie et bien entendu avec une analyse scientifique à la même hauteur. Pourtant, le progrès normal de la recherche mène aux nouvelles précisions ou corrections pour quelques-unes des solutions suggérées par les auteurs, spécialement en ce qui concerne les émissions et la

circulation monétaire. Toutefois, l'ouvrage représente un progrès significatif pour notre science et finalement il faut féliciter tous ceux qui ont contribué à l'étude et publication de ce remarquable trésor.

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

V.H.BAUMANN, *Așezări rurale antice în zona gurilor Dunării (Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural) (sec.I-IV p. Chr.)*, Biblioteca istro-pontică. Seria arheologie 1, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, 1995, 447 p. + o planșă în afară de text.

Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea a tipărit recent, în condiții grafice de excepție, volumul cercetătorului Victor-Heinrich Baumann despre așezările rurale antice din zona gurilor Dunării, prima dintr-o serie destinată arheologiei. Reputatul arheolog tulcean aduce din nou o contribuție esențială la cunoașterea vieții rurale pe baza măturiiilor arheologice din primele patru secole ale erei creștine. Adunând măturiiile a peste un deceniu de cercetări asupra siturilor din zonă, credem că lucrarea și-a atins scopul măturisit, de relevare a procesului de transformare culturală a societății rurale getice nord-dobrogene.

Cercetarea societății autohtone din Dobrogea romană face parte dintr-un program amplu de investigare a mediului rural antic, care a fost declanșat în urmă cu peste un sfert de secol, având trei obiective, cu tot atâtă etape.

Primul obiectiv, de cercetare a rolului îndeplinit de *villa rustica* romană, ca intermediar cultural între orașul roman și satul autohton a fost finalizat în lucrarea monografică *Ferma romană din Dobrogea* (1983).

Tomul pe care-l recenzăm susține cel de-al doilea obiectiv al programului, bazându-se pe săpăturile efectuate la Frecăței și Valea Morilor. După cum măturisite autorul în *Cuvânt înainte*, această lucrare nu face decât să puncteze stadiul actual al cercetării științifice, precedând realizarea celui de-al treilea obiectiv, care se referă la satul roman de tip *vicus*.

Volumul este bine structurat, tratând pe cât posibil exhaustiv câteva situri arheologice. Sunt prezentate rezultatele săpăturilor de salvare de la Telița-Amza dintre anii 1987-1988, fiind conturată bine situația stratigrafică a zonci. Cu ajutorul câtorva hărți și scheme grafice a fost reconstituită configurația din vechime a terenului. Stratigrafia așezării, deși puternic afectată de lucrările agricole contemporane, evidențiază o locuire neîntreruptă între secolele I-IV d.Chr. Așezarea romană s-a constituit pe vatra unei vechi așezări hallstattiene. Această veche locuire este pusă în evidență de o serie de fragmente ceramice: vase cu pereți lustruiți și decor cancelat și fragmente grosiere, decorate cu brăuri alveolate și adâncituri care anunță sfârșitul Hallstatt-ului mijlociu; se întâlnesc fragmente de vase ornamentate prin impresiuni și linii incizate. Aceste descoperiri au analogii în altele, din nordul Dobrogei, la Babadag și Niculișel/Cornet. Vestigiile ale epocii Latène-getice se întâlnesc doar pe un bot de promontoriu, unde se pare că a existat o așezare getică fortificată. Epoca romană timpurie are două etape de locuire neîntreruptă: prima este marcată de locuințe de tip bordeci, etapa ulterioară, cu două subetape, fiind reprezentată de locuințe de suprafață cu temelii de piatră. Edificiul descoperit la Amza pare să fie un *horreum*, frecvent întâlnit în lumea romană, servind la depozitarea cerealelor. Săpăturile au scos la iveală și o construcție rectangulară, absidată, transformată

în secolul IV în edificiu creștin. Locuirea romană târzie de la Amza a fost cea mai extinsă, ocupând 42 ha. Descoperirile monetare atestă o întrerupere a circulației monetare la mijlocul secolului III și o reluare în perioada Aurelian – Constantin cel Mare.

Dintre edificiile publice se remarcă bazilica paleocreștină, sanctuarul și *horreum*-ul. Descoperirea unui cuptor, a unor magazii și a numeroase gropi menajere atestă o intensă activitate economică, care se desfășura aici.

Cercetările efectuate nu au evidențiat o fortificare a așezării, nici măcar în epoca feudală timpurie – de asemenea reprezentată – poate și datorită unei excelente poziții naturale. Autorul nu omite să reconstituie în scurte "imagini" viața economico-socială și spirituală a comunității, această parte a lucrării încheindu-se cu o bogată serie de tabele și fotografii ale inventarului descoperit.

O altă așezare antică tratată este cea de la Sarichioi, punctul "Sărătura", unde au fost efectuate cercetări în 1989. Spre deosebire de situația precedentă rezultatele stratigrafice se prezintă ca fiind extrem de simple. Materialul ceramic descoperit, mai ales cel de import, este principalul criteriu de încadrare cronologică a așezării, deși există și monede de bronz de la Hadrian, Septimius Severus și Constantin I, ca și de argint, de la Iulia Maesa (218-223). Așezarea ocupă o suprafață foarte extinsă, locuirea geto-romană (cu trei etape), fiind suprapusă de o locuire feudală din secolul X.

În continuare se prezintă concluziile asupra săpăturilor efectuate în 1990, din punctul "Cotul Tichilești". Cercetările au stabilit o locuire îndelungată, datată de la sfârșitul Hallstatt-ului până în epoca medievală timpurie. Stratigrafia a pus în evidență folosirea îndelungată, neîntreruptă, a terenului, din timpul culturii Babadag (reprezentată chiar de o necropolă) până în secolul II d.Chr., deși cele mai recente urme de locuire sunt de la începutul mileniului al II-lea.

O secțiune interesantă o constituie și publicarea centrului de olărit de la Telița-Valea Morilor, punctul "Hogea", în urma săpăturilor efectuate între 1982 și 1992, rapoartele de săpătură fiind prezentate cronologic. Se remarcă descoperirea unui cuptor și a unei ferme romane, întâmplată chiar la începutul săpăturilor arheologice.

De asemenea, ni se pare de un real interes studiul referitor la ceramica utilitară produsă în secolul al IV-lea în officina romană de pe Valea Morilor. Aceasta are la bază experimente fizico-mecanice, analize chimice și fizico-chimice și, ca rezultat, se clarifică situația veselei de bucătărie (oala-borcan, oala cu două torți, străchinile, capacele) și a veselei de masă (ulcioare, cănițe, castroane), nefiind trecute cu vederea nici amforele și opaiele.

Ni s-a părut deosebit de utilă și importantă lucrarea domnului dr. V. H. Baumann, ea fiind o analiză reușită în stadiul actual al cercetării. Bineînțeles, ea trebuie socotită, în primul rând, ca o

operă deschizătoare de drumuri, alte cercetări urmând a fi valorificate în același mod și, totodată, să creeze o imagine tot mai bogată asupra perioadei și zonei discutate.

MIHAIL ALBIȘTEANU

GHEORGHE POSTICĂ, *Civilizația veche românească din Moldova*, "Știința", Chișinău, 1995, 79 p.

Sub egida Institutului de Arheologie și Istorie Veche al Academiei de Științe a Republicii Moldova recent a apărut o nouă lucrare a cunoscutului istoric de la Chișinău, Gheorghe Postică. Publicarea sa se face la scurt timp după aceea a monografiei *Români din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu (Studiu arheologic pe baza ceramicii din așezarea Hansca)*, Chișinău, "Univcrsitas", 1994, care l-a consacrat pe autor drept unul dintre cei mai competenți specialiști în probleme de arheologie și istorie medievală românească.

Ținem să precizăm faptul că lucrarea recent realizată de Gh. Postică este inserată în colecția *Culturi vechi în Moldova*, care reunește și contribuțiile altor istorici de la Chișinău (Nicolae Chetaru, *Din istoria arheologiei Moldovei*; Olga Larina, *Culturi din epoca neolitică*; Victor Sorokin, *Civilizațiile eneolitice din Moldova*; Valentin Dergaciov, *Culturi din epoca bronzului în Moldova*; Oleg Levițki, *Culturile Hallstattului timpuriu și mijlocii în Moldova*), publicate în cursul anului 1994.

Lucrarea prezentată oferă o succintă privire de ansamblu asupra genezei și evoluției civilizației vechi românești în spațiul carpatonistean, autorul propunându-și să examineze întreaga problematică pe care o reclamă un asemenea subiect: teritoriul Moldovei în contextul etnogenezei poporului român, populația autohtonă în cadrul migrației popoarelor, daco-romanii din spațiul carpatonistean și primii migratori, romanicii și slavii vechi de la est de Carpați, românii din Moldova în calea ultimelor valuri de migrație a popoarelor nomade, cultura materială a populației vechi românești din Moldova, creștinismul la răsărit de Carpați și organizarea social-politică a românilor din Moldova în secolele V-XIII.

Astfel structurându-și lucrarea, autorul subliniază chiar la început că intrarea poporului român pe arena istorică a Europei la începutul evului mediu reprezintă un rezultat logic al dezvoltării multiseculare a populației autohtone din Dacia antică și că această dezvoltare corespunde, de fapt, procesului de etnogeneză a

poporului român. Analizând principalele etape ale acestui proces istoric deosebit de complex, autorul conchide că definitivarea lui, produsă prin secolele VIII-IX, a avut loc în strânsă conexiune cu schimbările social-politice din sânul societății autohtone și este legat de cristalizarea primelor formațiuni politice românești.

În altă ordine de idei, s-a subliniat faptul că supraviețuirea românilor în epoca mileniului migrațiilor s-a datorat în mare parte romanizării și creștinării sale, aceste două elemente reprezentând componentele de bază ale spiritualității neamului românesc. Remarcăm, de asemenea, că toate problemele punctate de autor privesc regiunea carpatonisteană drept parte componentă a spațiului de formare a civilizației românești în ansamblu, fără a se ignora totodată existența unor particularități ale acestui teritoriu, determinate în special de factorul politic extern.

În încheiere, sintetizându-și observațiile asupra aspectelor examinate, autorul conchide în chip firesc că în Moldova, în evul mediu timpuriu, "s-a conturat o civilizație originală de factură romanică prin esență, ce se deosebea în mod substanțial de civilizațiile popoarelor vecine și se înscria perfect în ansamblul general românesc".

La sfârșitul acestei prezentări succinte ne găsim îndreptățiți să subliniem că lucrarea istoricului Gh. Postică se circumscrie în coordonatele noii școli istoriografice de la Chișinău, detașată tranșant – prin contribuțiile prodigioșilor săi reprezentanți – de o parte a istoriografiei sovietice de tentă stalinistă, iremediabil compromisă, colportoare de teorii desuete de natură să deruteze istoricul onest, pentru care obiectivitatea riguroasă constituie o condiție primordială a activității științifice.

Utilă și interesantă, așa după cum ni se dezvăluie prin maniera în care a fost elaborată, lucrarea este adresată unei audiențe mai largi: profesorilor, studenților, elevilor și publicului iubitor de istoria neamului.

SERGIU TABUNCIC

ADRIAN BEJAN, *Banatul în secolele IV-XII*, Editura de Vest, Timișoara, 1995, 224 p. + 22 fig. + 6 hărți

Ultimii 25 de ani reprezintă pentru istoriografia spațiului carpaton-danubiano-pontic referitoare la mileniul I d.H. o perioadă de realizări deosebite în cercetarea arheologică și istorică pentru cunoașterea procesului de etnogeneză a poporului român. După ce patru din cele cinci provincii istorice românești au beneficiat de studii mai mult sau mai puțin extinse, prin lucrarea profesorului Adrian Bejan și Banatul dispune acum de o sinteză a istoriei sale pentru secolele IV-XII.

Volumul, prefațat de o *Introducere* (p. 11-14), este structurat în șase capitole, fiecare împărțit în subcapitole. În final cuprinde note bibliografice, o bibliografie selectivă, un rezumat în limba engleză și trei anexe.

După ce în *Introducere* autorul face o scurtă expunere a geografiei Banatului, în primul capitol, *Izvoare istorice. Istoriografia* (p. 15-31), prezintă izvoarele scrise ce ne oferă informații despre Banat pentru secolele IV-XII, ca și istoriografia Banatului privind aceeași perioadă.

În al doilea capitol, *Continuitatea procesului de etnogeneză românească în sud-vestul Daciei Traiane (Banat) în secolele IV-VII* (p. 32-69), autorul realizează o sinteză despre desfășurarea procesului de etnogeneză românească în Banat. În prima parte, autorul se oprește asupra continuității daco-romane în teritoriul cercetat, la sfârșitul secolului III și în secolul IV. După ce sunt prezentate cele mai reprezentative așezări, A. Bejan face o succintă

caracterizare a culturii materiale și a ocupațiilor daco-romaniilor în secolele III-IV. Acestea sunt, în cea mai mare parte, cele tradiționale pentru autohtoni, cultura materială, și îndeosebi ceramica, având un puternic caracter roman provincial, fără însă a lipsi elementele dacice.

Sunt prezentate apoi elementele, îndeosebi numismatice, care fac dovada unui contact permanent între daco-romanii din Banat și lumea romană din Imperiu. Se aduce în discuție și problema controlului roman asupra teritoriului bănățean, care a fost unul efectiv militar asupra malului stâng al Dunării și, cel puțin, nominal în teritoriul de până la Tisa și Mureș. Se fac aprecieri și asupra relațiilor autohtonilor cu alte populații, îndeosebi cu sarmații iazigi, a căror pătrundere „la est de Tisa se intensifică spre mijlocul secolului IV d.H., fără a depăși aria localităților Sânpetru German-Bărăteaz-Moșnița-Deta, ei rămânând masași în câmpia bănățeană și conviețuind cu autohtonii” (p. 60). În ultima parte a capitolului, autorul ne prezintă încheierea procesului de etnogeneză românească în Banat, ce se realizează, în opinia sa, la sfârșitul secolului VII.

Capitolul al III-lea, *Organizarea obștilor sătești (sec. VIII-IX)* (p. 70-101), este dedicat dezvoltării economico-sociale și spirituale a comunităților bănățene în secolele VIII-IX. După ce sunt prezentate principalele descoperiri arheologice, autorul se oprește asupra realităților economico-sociale, care, prin caracteristicile lor, se integrează realităților economico-sociale ale culturii vechi românești din întreg spațiul carpato-danubiano-pontic. Sunt prezentate, de asemenea, și pentru această epocă, relațiile obștilor românești cu populațiile migratoare, mai ales pe baza materialului din necropolele de la Timișoara-*Podul Madoș* și Sănandrei. Autorul constată că populațiile migratoare sunt prezente pe teritoriul Banatului, fiind concentrate în zona nord-vestică, nordică și sudică, de-a lungul cursurilor inferioare ale Tisei și Timișului, pentru a apărea sporadic și în Câmpia Banatului.

În capitolul al IV-lea, *Voievodatul bănățean (sec. X-XI)* (p. 104-131), autorul, prin coroborarea descoperirilor arheologice și a informațiilor documentare (îndeosebi cele cuprinse în *Gesta Hungarorum* și *Legenda Sancti Gerhaldi*), face referiri asupra formațiunilor prestatale existente în secolele X-XI în Banat: voievodatul lui Glad și voievodatul lui Ahtum. Sunt prezentate apoi principalele descoperiri arheologice bănățene din epocă. În încheierea capitolului, A. Bejan se oprește asupra organizării instituțiilor statale, care se definesc la începutul secolului XI, în timpul lui Ahtum.

În capitolul al V-lea, *Banatul în secolele XI-XII* (p. 132-152), autorul se apleacă, pentru început, asupra organizării politico-administrative a Banatului, integrat drept comitat în voievodatul Transilvaniei. Primul comite, Pancrațiu, este menționat la 1177, în calitate de comite de Timiș. Spre sfârșitul secolului XII comitatul se divide însă în comitatele: Cenad (în nordul Banatului, cu centrul la Morisena), Caraș (cu reședința în cetatea Caraș) și Timiș (cu centrul în cetatea Timiș). Sunt prezentate apoi principalele descoperiri arheologice revelatoare pentru cunoașterea evoluției economico-sociale a românilor din acest spațiu. Capitolul este încheiat cu prezentarea principalelor instituții românești ce își au originea în vechile structuri ale vieții rurale din timpul Daciei Romane, scaunele de judecată, jupa, cnezatul, ohaba etc.

În ultimul capitol, *Concluzii. Banatul în contextul european al secolelor IV-XII* (p. 153-161), A. Bejan face unele considerații asupra Banatului ca „zonă de interferență a două direcții politice și spirituale fundamentale, orientală, vehiculată de Imperiul Bizantin dinspre Balcani, și occidentală, dinspre Europa apuseană” (p. 153), pentru ca apoi să prezinte principalele caracteristici ale voievodatului bănățean. Remarcăm în final, prezența în anexe a repertoriilor arheologice și numismatice, care întregesc în mod fericit prezentarea spațiului bănățean în secolele III-XII.

Fără a încerca o abordare exhaustivă a problematicii spațiului bănățean în secolele IV-XII, lucrarea profesorului Adrian Bejan reușește să jaloneze câteva din aspectele mai importante ale istoriei acestui spațiu în perioada amintită, remarcându-se prin concentrarea datelor arheologice și literare. De multe ori însă această concentrare văduvește ansamblul, ceea ce face ca imaginea asupra realităților, în primul rând ale culturii materiale, să nu se realizeze în întregime. De asemenea, valorificarea selectivă a izvoarelor scrise reduce din valoarea informațiilor ce se pot culege din acestea. Nu în ultimul rând, poate renunțarea la prezentarea unor descoperiri arheologice, cunoscute de altfel în istoriografie, ar fi putut oferi posibilitatea unei abordări sintetice a rezultatelor acestor descoperiri.

În încheiere, considerăm că volumul umple un gol în istoriografia mileniului I d.H. a spațiului românesc, contribuind la mai buna cunoaștere a procesului de etnogeneză a poporului român.

VASILE COTIUGĂ